

WILSON PRENSİPLERİ ÜZERİNE

Ufuk Özcan

Bu çalışmayla amacımız, I. Dünya Savaşı sona ermeden bir süre önce ABD başkanı Wilson'ın kendi adıyla anılan ve yayınlandığı zaman dünya kamuoyunda geniş yankılar uyandıran açıklamasını¹ tanıtmaktan ibaret değildir. Biz, Wilson Prensipleri'ni dönemin devletler arası ilişkileri çerçevesinde değerlendirmeye özen gösterdik. Çünkü bu prensipler büyük savaş ve sonrası dünya ilişkileri içinde ABD'nin konumunu açığa vurabileceği gibi Batı dünya egemenliğinin XX. yüzyılda kazandığı yeni boyutu da sergileyebilecek tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır. Bu belge Batı'nın toplumlar arası siyaset arayışlarının yeni bir örneğini temsil etmektedir.

Yeni Dünya ilişkileri içinde ABD

Wilson Prensipleri, savaşın son yıllarında tüm dengeleri alt üst olan dünyanın hangi hedefler doğrultusunda biçimlendirilmesi gerektiğine ilişkin bir siyaset önerisidir. Bu öneriyle ABD, Batı merkezli güç dengeleri içine tarihte ilk defa etkin olarak katıldı. O zamana dek ABD dünya egemenlik ilişkilerine uzak kalmamış, ancak Kıta Avrupası'nın işlerine doğrudan müdahale etmemeye de özen göstermiştir. XIX. yüzyıl boyunca bölgesel yayılmayla yetinmesi bunun göstergesidir. Panama Kanalı'nın da açılmasıyla her iki okyanusta birden ticaret olanaklarını geliştiren ABD kısa süre içinde Latin Amerika ülkelerini denetimi altına almış, Japonya'yla

¹ Wilson ABD'nin barış koşullarını 8 Ocak 1918'de açıkladı. Bunlar, bilinen 14 Nokta'dır. Wilson Prensipleri'nin tam metni için bkz. Wilson, Woodrow, «America's Terms of Peace, Message to Congress, January 8, 1918», *World War Issues and Ideals*, Boston, 1918, s. 287-94.

rekabete girişmiş, okyanus adalarının çoğuna kendine özgü vesayet siyasetiyle egemen olmuştur. Ayrıca XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Yakın ve Uzak Doğu da etkinlik alanı içine girmektedir². Bu nedenle ABD'nin izolasyon siyasetinin büsbütün içe kapalı bir gelişme eğilimi anlamına gelmediği, ülkenin dünya ilişkilerine kayıtsız kalmadığı öne sürülebilir. XIX. yüzyıl sonlarından 1920 başlarında Wilson programının başarısızlığına kadar süren dönem, Amerikan dış siyasetinde kıta sorunlarını ön plana çıkararak kendi müdahale sınırlarını çizen kontinentalizmi aşma ve dünya dengeleri içine girme çabalarını yansıtmaktadır³.

Amerikan siyaseti I. Dünya Savaşı'na kadar ülkenin tarihsel ve coğrafi konumuyla yakından ilgilidir. Okyanuslarla çevrili oluşu, koloniyal bir dönemden geçmesi ve eski dünyadan uzaklığı nedeniyle ABD uzun süre Avrupa'nın dünya ilişkilerinden uzak kalmış, Avrupa dengeleri içinde yer alamamıştır. Böylece en anlamlı ifadesini Monroe Doktrini'nde bulan geleneksel Amerikan dış siyaseti, Avrupa'nın iç işlerine ve dış ilişkilerine müdahale etmeksizin yayılmacı hedeflerin gerçekleştirilmesi üzerine kuruludur. Şiddetli Avrupa rekabetiyle karşılaşmayan ABD'nin bir başka üstünlüğü Avrupa sömürgeleri dışında kalan alanların emek gücünü istismar etmesi, gelişme dinamiğini yakın coğrafyasıyla sınırlı bölgesel çıkarlarından alması, kendi tarımsal ve endüstriyel gücüne dayanması ve Avrupa ekonomisine kaynak bağıllığının olmamasıdır. Endüstriyel gelişmesiyle ABD, Troçki'nin önceden sezdiği gibi kapitalist dünyanın önderliğini üstlenme potansiyeline sahip bulunacaktır. Ayrıca sanayi ve yatırım alanlarında İngiltere'nin yerini alarak dünyanın en gelişmiş deniz devleti olacaktır. Ekim Devrimi'ni izleyen dönemde Troçki Amerikan kapitalizminin gerçek rakibinin Bolşevizm olduğunu belirterek, ABD ve Rusya'nın çağın uzlaşmaz iki temel gücü olduğuna, sözkonusu karşıtlığın Lenin ve Wilson'ın şahsında somutlaştığına dikkat çekmektedir⁴. Son yazılarında Marx da ABD ve Rusya'nın gelecekte dünya meselelerinde belirleyici rollerinin olacağı ve dünyanın sayılı güçleri durumuna gelebileceği öngörüsünde bulunmuştur.

² Deschamps, Hubert, *Sömürgeciliğin Sonu*, İstanbul, 1965, s. 19, 50-1.

³ Dönemlendirme için bkz. Carleton, William G., *The Revolution in American Foreign Policy*, New York, 1964, s. 21-2, 26-9.

⁴ Deutscher, Isaac, *Troçki, Silahsız Sosyalist*, c. 2, İst., 1970, s. 228-29.

Yeni dönemde ABD ticaret ve sınai üretim alanında İngiltere ve Almanya'dan sonra dünyanın üçüncü ülkesi haline gelmiştir. XX. yüzyıl başlarında Avrupa'yı finansal bakımdan destekleyecek kadar güçlü bir ekonomik potansiyele sahiptir. Bu konum, Avrupa'nın büyük devletlerini bir çok uluslararası meselenin çözümünde ABD faktörünü giderek daha çok hesaba katmaya zorlamıştır. Ayrıca ABD büyük bir deniz ülkesi olmaktan kaynaklanan avantajlarını okyanusların denetimini ele geçirmekte kullanmıştır⁵. Böylece Wilson'ın 14 maddesinden 2. ve 3.'sünün açık denizlerde tam serbestlik ve bütün ekonomik engellerin kaldırılması hükümlerini taşıması şartıcı değildir.

Öte yandan ABD Doğu toplumları üzerinde fiili siyasi ve ekonomik müdahaleleriyle pek tanınmamaktadır. Bu durum, self-determinasyon hakkı ve barış mesajlarıyla yüklü Wilson Prensipleri'nin, özellikle Yakın Doğu'da imparatorluk tabiiyetinden kopma yönündeki mevcut beklentileri yönlendirmesinde etkili olmuştur. Böylece ABD yeni koşullara en dinamik biçimde ve kolayca uyum sağlayan ülke konumunda dünya siyaset sahnesine çıkmıştır⁶.

ABD dünya egemenliğine katılmakta gecikmiş genç bir ülkedir ama bu durum Doğu çıkarılarına ilgi duymadığı anlamına gelmemektedir. Bir süredir Yakın Doğu ve Çin'de etkinlik göstermekte ve geleceğe ilişkin hedefleri adına ilk hazırlıklarını yürütmektedir.

Bütün bunlara karşın I. Dünya Savaşı'nı başlatan etkenler arasında fiilen yer almayı, dünya siyasetinde etkin bir rol üstlenmesi için henüz yeterli güçten yoksun olduğunu göstermektedir. Gerçekten de ABD büyük savaş başladığında taraf ülkelerden biri değildir. Savaşa girdiği tarih de oldukça geçtir (2 Nisan 1917). Bununla birlikte savaşın sonucunu belirlemiş ve kısa zamanda dünya siyasetinde oldukça önemli bir konuma yükselebilmiştir.

Savaş sonlarında ABD Bolşevik Devrimi'nin de etkisiyle bütünü denetlenemez duruma gelen «Doğu Sorunu»na alternatif

⁵ ABD'nin denizcilik alanında gelişmesi hakkında bkz. Gibbons, Herbert A., *An Introduction to World Politics*, New York, 1922, s. 334-6.

⁶ Sezer, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İst., 1988, s. 65.

bir çözüm getirme eğilimindedir. Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki çelişkiler ABD'nin dünya siyasetine önemli bir güç olarak çıkmasına izin veren uygun bir ortam sunmuştur. Çarlığın yıkıldığı ve Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinin gündemde olduğu bir dönemde ABD yönetimi İtilaf güçleri adına kendisini çeşitli imparatorluk unsurları önünde bir tür garantör devlet olarak empoze etmiştir. Wilson Prensipleri bu koşullarda dünya güç dengelerinde ortaya çıkan değişmelerin denetlenmesi amacıyla merkezkaç eğilimler taşıyan azınlıkların gündemine getirilmiştir. Bir devlet adamının kişisel ve ahlaki öğütleri olarak değerlendirilen bu prensipler, gerçekte Batı sistemi içinde yerini alan bir ülkenin Batı'nın sözcülüğünü ele geçirme çabasını yansıtmaktadır. Savaş sonunda himaye garantisiyle birlikte self-determinasyon ilkesini vurgulaması, ABD'yi dünya kamuoyu önünde, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan ve güçlü bağımsızlık talepleri olan azınlıkların gözünde itibarlı bir konuma getirmiştir. Bu açıdan Wilson'ın demeçlerinin ana hedefini savaş sonunda dünya dengelerinin özellikle Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yeniden biçimlendirilmesi oluşturmuştur. Böylece Batı'nın dünya denetiminde ortaya çıkan iç sorun ve çelişkilerin çözümünde ABD bir tür arabulucu ve sözcü rolü* oynamaya girişecektir.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında iki önemli ve yeni gelişme dikkat çekicidir. İlki Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi, diğeri ABD'nin savaşa girmesidir. Bu iki olay savaşın geleceğini belirlemiştir. Böylece dünya siyaseti yeni bir evreye girmiştir.

Bolşevik Devrimi ABD dış siyasetini büyük ölçüde değişime zorlamıştır. Bolşeviklerin savaştan çekilme yönündeki sabit kararları ve Almanya'yla işbirliği içine girme eğilimleri İtilaf devletlerinin çıkarlarını ciddi biçimde tehdit etmiştir⁷. Devrimden sonra Bolşeviklerin yakın geçmişte Batılı devletlerle yapılmış bütün gizli anlaşmaları açıklayarak geçersiz saymaları İtilaf devletlerini büsbütün telaşa sürükleyecektir.

* Elbette Batı'nın öncülüğü ile sözcülüğü ayrı şeylerdir. Sözkonusu dönemde Batı dünyasının öncüsü İngiltere'dir.

7 Miller, William, *A History of the United States*, New York, 1958, s. 381.

Sözkonusu gizli anlaşmaların ilki İngiltere ile Çarlık Rusyası arasında 1907 ve 1908 yıllarında imzalanan ittifak anlaşmasıdır**. Bu anlaşmayla iki devlet Asya üzerinde uzun süredir devam eden rekabetlerini ertelemeye ve kendi çıkarları açısından stratejik önemi bulunan bölgeleri paylaşmaya karar vermişlerdir.

Gizli anlaşmaların açıklanması üzerine Wilson'ın, dünya kamuoyu karşısında saygınlık kazanmak amacıyla, kendi ülkesinin bu anlaşmalarla hiçbir ilgisinin bulunmadığını açıklaması anlamlıdır. Ancak bu açıklamadan bir süre önce İngiliz Dışişleri Bakanının gizli anlaşma metinlerini Wilson'a bizzat vermiş olması⁸ ABD'nin de savaş amaçlarına ortaklığının göstergesi gibidir. Wilson'ın 14 maddeden oluşan prensiplerini Bolşeviklerin gizli anlaşmaları yayınlamasından kısa bir süre sonra açıklaması dikkat çekicidir. «Açık diplomasi» ve «eşit barış»ı vurgulayan 1. madde gerçekte ABD'nin elinde bir tür rekabet kozu olarak bulunmaktadır.

ABD dünya kamuoyuna sunulduğunun aksine «demokratik ülkelerin güvenliğini sağlamak» ve «dünya uluslarının eşitliğini gerçekleştirmek» adına savaşa girmedir. Amerikalı bir dış siyaset yazarının da belirttiği gibi eğer ABD Almanya'nın Çarlık Rusyası tarafından yenileceğine inansaydı savaşta tarafsız kalmaya devam edecekti. Çünkü Kuzey Atlantik'teki çıkarları ancak bu şekilde güvence altına alınabilecekti⁹. ABD'nin daha geniş boyutlu çıkarlarını gizleyen bu görüş yanıltıcıdır. Çünkü ABD'nin savaşa girmesi-

** 1907 anlaşması İngiliz-Rus ittifakının geçici bir biçimidir. Türkiye ve İran'ın paylaşımı gibi konular henüz kesin bir karara bağlanmamıştır. Bu konular 1908'de yeniden görüşülecektir. Türkiye ve İran'da aynı dönemde gerçekleşen ve büyük siyasal değişikliklerle sonuçlanan meşrutiyet deneyleri bu gelişmeyle yakından ilişkilidir. Reval buluşmasıyla 1908 Jön Türk İhtilali arasında sadece bir ay ara bulunması dikkat çekicidir. Türkiye'yi savaşa girmeye zorlayan etkenler arasında yine bu gelişmelerin önemli rolü vardır. Yakın Doğu'da Alman nüfuzunun önüne geçmek ve Türkiye'yi paylaşmak amacıyla dayanan bu anlaşma Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını korumaya, Japonya'nın Doğu çıkarlarını sınırlamaya ve bütün Doğu'nun denetimini sağlamak için nüfuz bölgeleri oluşturmaya yöneliktir.

8 Bkz. Walworth, A., *America's Moment : 1918, American Diplomacy at the End of World War I*, s. 5-6.

9 Lippmann, Walter, *U.S. Foreign Policy : A Shield of the Republic*, Boston, 1953, s. 36.

nin başlıca nedeni çarlığın savaştan çekilmesi ve Almanya'nın tehdidini artırması değil, dünya egemenliği çıkarlarıdır.

I. Dünya Savaşı sonunda Doğu halklarının Batı'ya karşı rollerinin yeniden düzenlenmesi konusu gündeme gelmiştir. Yeni dönem, Bolşeviklerin Doğu halkları yanında görünüşte anti-emperyalist bir rolle yer almalarına sahne olmaktadır. ABD bu gelişme karşısında bir karşı manifesto niteliği taşıyan Wilson Prensipleri'ni öne sürerek Doğu halklarının koruyucu ve kurtarıcı adayı olarak kendisini göstermiştir. Bu program ABD'nin kendisini Avrupa sömürgeciliği karşısında haklılaştırma ve üstünlük kurma amacını da içermektedir. Bununla beraber bu amacı uzun vadede gerçekleştiremediği gibi Doğu'da Bolşevik propagandasının etkisini kırmakta da zorlanmıştır. Çünkü Bolşevik Rusya Troçki'nin deyişiyle «muazzam bir bozkır hinterlandı»nı arkasına almış bulunuyordu.

Wilson'un 6. maddesi Bolşevik Rusya'nın içişlerine karışılması, topraklarının yabancı askerden arındırılması, ülkenin kendi geleceğini serbestçe belirleyebilmesi, Batılı müttefikler arasındaki yerinin korunması ve ülkeye gerekli yardımın yapılması şeklinde özetlenebilir. Görünüşte son derece barışçı niyetleri içeren bu madde ancak belli bir koşulla uygulamaya geçirilebilecektir. Bu koşul, Bolşevik siyasetinin kökten değişmesidir. Başka deyişle 6. madde Bolşeviklerin Doğu'daki nüfuzunu kırmak için bir tür baskı niteliği taşımaktadır. Nitekim aynı maddede belirtilen Rus topraklarının tahliyesi koşulu, Sibirya ve Kuzey Rusya'da iki yıl kadar süren Amerikan işgaliyle¹⁰ bizzat Wilson tarafından çiğnenecektir.

ABD'nin kendi tarihinde ilk kez Batı'nın sözcülüğünde etkin bir rol alması açıklanması gereken bir olaydır. Bunun için dönemin başlıca gelişmeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bolşeviklerin «ulusların kendi kaderini tayin hakkı» ilkesini savundukları ve Asya halklarıyla birlikte hareket etme riski gösterdikleri bir ortam-

10 Battistini, L. H., *The United States and Asia*, New York, 1956, s. 92. 1917-1921 yılları arasında İtilaf güçleri Rusya'yı tecrit ederek taviz vermeye zorlamıştır. 1918 sonlarında İtilaf hükümetlerinden hiç birinin Moskova'da elçiliği bulunmamaktadır. Moskova'yla diğer Batılı başkentler arasında diplomatik gerginliğin tırmanması saldırgan Bolşevik propagandasını güçlendirmiş ve müttefiklerin uzlaşma inisiyatifini zorlaştırmıştır.

da ABD'nin Wilson Prensipleri'ni öne sürmesi şaşırtıcı değildir. Bolşevik propagandası 1920 başlarında Asya toplumları arasında olumlu sonuçlar vermiş görünmektedir. Bakü Doğu Halkları Kongresi bunun en çarpıcı örneğidir. Bolşevikler devrimin hemen sonrasında Asya'da gelişen Batı karşıtı milliyetçi hareketleri bir üstünlük ve güç mücadelesinin aracı haline getirerek Batı sistemi içinde rekabete girişmişlerdir. Komintern Bolşeviklerin dünya siyasetinin bir aracı ve somutlaşmasıdır. Bu dönemde Çin, Hindistan, Türkiye ve Afganistan gibi Doğulu ülkelerde Bolşevik propagandasının yoğunlaşması ve birbiri ardısıra komünist partilerin faaliyet göstermeleri rastlantı değildir. Bütün bu hareketler Bolşevik liderlerin sömürge toplumların anti-emperyalist mücadelelerinin desteklenmesi vaadine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Elbette Asya'daki Bolşevik faaliyet Batılı devletler için rahatsızlık kaynağı olacaktır. Bolşevik Rusya'nın 1917-1921 arasında yaşamak zorunda kaldığı yabancı işgal, tecrit ve iç savaş ortamı İtilaf güçlerinin tepkisini yansıtmaktadır. ABD de Rusya'yı tecrit eden bu koalisyonun bir ortağıdır.

Görüleceği gibi Rusya baştan beri «Doğu Sorunu»nun çözümünde zorunlu bir etken ve kilit noktası durumunda bulunuyordu. Bolşeviklerin Doğu'daki nüfuzu sınırlanmaksızın «çözüm» üzerinde uzlaşmaya varmak mümkün olmayacaktı. İşgal, iç savaş ve kıtlık sonucu iyice yıpranan Bolşeviklerin ilk geri adımı 1921 ilkbaharında İngiltere'yle yaptıkları ticaret anlaşmasında ortaya çıkar. Bu anlaşma Sovyetler'in Asya halklarını Batı çıkarları aleyhine kışkırtacak tutumlardan uzaklaşması temelinde ele alınmıştır¹¹. Bu bakımdan ekonomik bir anlaşma olmasından öte dünya çapında önemli siyasal sonuçları olabilecek bir anlaşmadır. 1921 yılı sonuna gelmeden diğer İtilaf devletleri de Sovyet hükümet biçimini kabul ederek Moskova'yla gizli bir uzlaşmaya varmışlardır.

Dış ve iç baskılar karşısında Sovyetler slogan ve hedeflerini değiştirme yoluna girmiş ve Asya'da propaganda faaliyetine son vermiştir. Büyük sorunların aşılması için kapitalist dünyayla ilişkilerin canlanması dönemi açılmış ve aklıktan kırılan milyonlarca in-

¹¹ 1921 Martında gerçekleşen İngiliz-Sovyet anlaşması hakkında bkz. Kennan, George F., *Soviet Foreign Policy, 1917-1941*, Canada, 1960.

san için Amerika'dan yiyecek maddesi talep edilmiştir¹². Bolşevik dünya siyasetindeki bu önemli dönüşüm Asya ülkelerinin Batı'ya karşı mücadele dengelerini de değiştirecekti. Bundan böyle Bolşevikler milliyet ve sömürge sorunlarını bir iç siyaset konusu olarak ele almaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak özellikle Stalin dönemine ana çizgisini veren «tek ülkede sosyalizm» teori ve uygulaması ilk biçimini kazanmış oluyordu. Yeni dönemde Sürekli Devrim teorisi terk edilecek, Troçki'nin partiden ihracı (1927), 1930 temizlikleri, Rusya'nın dünyadan kopması ve Çin'le ilişkilerin gerginleşmesi gündeme gelecekti.

1917-1920 yılları arasında Bolşevik Doğu siyasetinin özünü, Batı içi çelişkilerden yararlanmak amacıyla Asya toplumlarının savunuculuğunun geçici bir dönem için üstlenilmesi oluşturur. Lenin'in «ulusların kendi kaderini tayin hakkı» ilkesi, Wilson'ın self-determinasyon ilkesine alternatif olarak gündeme getirilmiştir. Bolşevikler açısından bu sözde ilke İtilaf güçlerine karşı Asya toplumlarının direncini yönlendirecek ve bu direnci denetleyerek kendi çıkarlarına bağımlı kılabilecek konjonktürel bir siyasi vaat niteliği taşımaktadır. Böylece dağılan çarlığın siyasi bir üst birlik içinde yeni baştan yapılandırılması tasarlanmıştır. Müslüman milliyetçi hareketlerin tasfiyesi başladığı zaman anlaşılmıştır ki, Bolşevikler Doğu'da milli kurtuluş mücadelelerini ve milliyetler sorununu uzun vadede kendi konumlarını Batı dengesi içinde sağlamlaştırmanın etkili bir aracı olarak kullanmışlardır. Bu nedenle Bolşevik siyasetinin, Moskova'nın milliyetler üzerindeki merkezi denetimini güçlendiren yanıltıcı bir propaganda aracı olduğu, Doğu toplumlarının özerk gelişimini frenlediği öne sürülmüştür¹³. Rusya müslümanlarının özellikle Stalin döneminde radikal bir şekilde bastırılması ve parti aygıtı aracılığıyla Bolşevikleştirilerek merkeze bağlanması da bunu doğrulamaktadır.

Bu önemli tarihsel dönemeçte ABD Doğu'nun karşısına birbirine tezat oluşturan iki tezle ortaya çıkmıştır. Birincisi sözde Doğu toplumlarının çıkarlarının gözetilmesi ve kendi kendilerini yönetecek bir duruma gelmelerinin sağlanması (5. madde); diğeri ise

12 Gibbons, H. A., *An Introduction to World Politics*, s. 470-72.

13 Resulzade Mehmet Emin, *Milliyet ve Bolşevizm, Makaleler Mecmuası*, İst., 1928, s. 23-26.

bu toplumların şimdilik kendi kendilerini yönetme yeteneğinden yoksun oldukları şeklindeki tezdır. Halkların bu «yeteneksizliği» de, başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin himayesinin öngörülmesinde bir gerekçe olacaktı. Türkiye’de milli mücadelenin henüz başladığı ve Doğu’da anti-emperyalist hareketlerin geliştiği bir dönemde ABD’nin himaye önerisi, hem Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türk olmayan azınlıkların ayrılıkçı beklentilerini güçlendirecek, hem de bu halklar üzerindeki muhtemel Bolşevik nüfuzunun kırılmasına hizmet edecektir. Bunun diplomasideki somutlaşması ABD’nin Anadolu’da Türk varlığını sürekli tehdit edecek olan bağımsız Ermenistan projesini ortaya atmasıdır. Dolayısıyla çeşitli etnik ve dinsel unsurları içeren Türkiye’nin imparatorluk statüsünün tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik iç ve dış baskıların güçlendirilmesi sözkonusudur.

Wilson Prensipleri’nin 12. maddesi Osmanlı Devleti’nin yakın geleceğini ilgilendirmektedir. Bu madde savaş öncesi gizli anlaşmalarla Rusya’ya bırakılması taahhüt edilen Boğazlar’ın Batılı devletlerin garantörlüğü altında bütün ülkelerin gemilerine açık bulundurulması; Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk çoğunluğa sahip bölgelerinin egemenliğinin garanti altına alınması ve imparatorluk içindeki Türk olmayan milliyetlere bağımsız gelişme olanağının sağlanması koşulunu içermektedir. Azınlıklara «milliyet» statüsü tanıyan bu madde Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi çözülüşünün belgesi ve «milli misak» siyasetinin ilk habercisi olmaktadır. Diğer yandan Boğazlara ilişkin hüküm Rusya’nın İtilaf devletleri tarafından denetlenmesini kolaylaştıracak bir formülün geliştirilmesiyle ilgilidir. Mütareke yıllarında bir kısım Osmanlı aydınının Wilson Prensipleri’nin çekiciliğine kapılarak manda tezini onayladıkları ve imparatorluk formülünü reddettikleri görülecektir. Bunlar daha sonra milli mücadelede rol oynayacaklardır.

Wilson’ın 14. maddesi dünya barışını sağlayacak bir Milletler Cemiyeti’nin kurulmasına ilişkindir. Ancak 1919’da savaşın galipleri tarafından kurulan bu örgüt barışın ve uluslararası eşitliğin koruyucusu olmadığı gibi, Doğu toplumlarına karşı diplomatik baskı ve müdahalenin örgütlendiği bir merkeze dönüşmüştür. Ayrıca başlangıçta Bolşeviklerin Doğu’yu kontrol etme girişimlerinde kullandıkları Komintern’in nüfuzunu kırmak üzere tasarlanmış bir

karşı örgüt işlevini üstlenmiştir. Bu nedenle Milletler Cemiyeti'yle Komintern'in kuruluşunun aynı tarihe rastlaması anlamlıdır.

ABD'nin Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını ısrarla savunmasının nedeni kendi siyasi önderliğine bağlı bir uluslararası inisiyatifi ele geçirmektir. Buna rağmen cemiyetin yönlendiricisi olamamış, önde gelen Avrupa devletleri cemiyetin yönetiminde üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Cemiyet İngiltere'nin önderliğinde kurulduğu zaman ABD cemiyete üye bile değildir. Böylece ABD'nin Avrupa'ya karşı üstünlük kurma mücadelesi de başarıyla sonuçlanmamış oluyordu. Batı'nın denetimi altındaki bir araç olarak Milletler Cemiyeti dünya egemenliğinin meşrulaştırılması için gerekçe üreten ve gerektiğinde doğrudan diplomatik veya askeri baskı uygulayan bir kurum haline gelmiştir. Böylece Milletler Cemiyeti Batı'nın Doğu karşısında üstünlüğünü sağlamlaştırma ve kendi dünya egemenliğini koruma girişimlerinin en üst düzeyde cisimleşmesidir.

ABD'nin Wilson döneminde dayandığı dış siyaset ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür : Bolşevik Rusya üzerinde caydırıcılık ve Doğu toplumlarının yatıştırılması; deniz ticareti ve ulaşımında serbestliğin sağlanmasına yönelik olarak Alman deniz üstünlüğüne son verilmesi; dünya ticaretinden daha büyük bir pay alınması; Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi statüsünün değiştirilmesi ve sınırlarının yeniden biçimlendirilmesi; Alman askeri direncinin kırılması; Doğu Avrupa dengelerinin Sovyetler aleyhine çevrilmesi; dünya kamuoyu önünde uzlaştırıcı-garantör devlet rolü oynayarak siyaset üstünlüğünün ele geçirilmesi. ABD bu hedeflerden sonuç alabilmiş midir? İlk olarak ABD Asya'nın desteğini arkasına alan Bolşevik Rusya'yı dizginlemeye çalışmış ve İtilaf güçlerinin de desteğiyle bunda başarılı olmuştur. Ancak sonuçtan Avrupa'nın büyük güçleri yararlanacaktır. Üstelik aynı güçler barışın ne şekilde düzenleneceği konusunda nihai olarak belirleyici ve öncelik sahibi olacaktır. Barış görüşmeleri bile henüz tamamen sonuçlanmadan ABD'nin tarihsel misyonu sona erecek ve ülke yeniden kendi kıta sorunlarıyla, endüstriyel gelişimiyle sınırlı bir alana geri çekilecektir¹⁴. Bu durumda II. Dünya Savaşı'na kadar

14 Faulkner, H. U., *American Political & Social History*, NY, 1957, s. 680.

da Batı'nın potansiyel gücü olmayı sürdürmüştür. Dünya siyasetinden uzaklaşmasına rağmen açık denizlerdeki ayrıcalıklı konumunu korumaya devam etmiş ve okyanuslarda Alman varlığının sınırlandırılmasında rol oynamıştır.

Wilsoncu dış siyaset hedeflerinin ne ölçüde başarı kazandığı tartışmalıdır. Bu prensiplerden sonuncusunun (14. madde : Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu) ABD'nin gerçek beklentilerine karşılık gelmese de kısmen gerçekleştiği söylenebilir. Cemiyet kurulmuştur, ancak hiçbir zaman bütün ulusların çıkarlarının eşit bir şekilde temsil edilebildiği bir kuruluş olmayacaktır. Bunun ötesinde Batı dışı toplumların durumunda herhangi bir iyileşme görülmeyecektir. İlan olunanın aksine bu toplumlar yeni dönemde daha az eşit bir konumda ortaya çıkacaklardır.

1920'den sonra ABD Avrupa işlerinden yeniden uzaklaşma eğilimi içine girmiştir. Bu olay çeşitli spekülasyonlara açıktır. Bunlardan biri Avrupa'nın kendi siyasi üstünlüğünü ABD'yle paylaşma niyetinde olmadığıdır. Wilson bunu zorlamış ancak başarılı olmamıştır. Bu olay Wilson'ın dış siyasetinin müttefikleri tarafından tümüyle benimsenmediğini de göstermektedir. Gerçekten Wilsoncu self-determinasyon ilkesinin İngiltere'ye bağımlı toplumların bağımsızlık umutlarını da canlandırarak (örneğin İrlanda'da Dublin ayaklanması ve Hindistan'da anti-İngiliz gelişmeler) klasik İngiliz sömürgeciliğinin yıkılmasına zemin hazırladığı¹⁵ şeklindeki iddialarda gerçeklik payı vardır. Bu durum Batı içi çelişkilerin yoğun bir şekilde sürmesine yol açmıştır. ABD'nin yalnızca Bolşevik tehdidini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı etmeyi hedeflediği, aynı zamanda geleneksel sömürgeciliğin önüne bir engel çıkararak İngiltere, Fransa ve Almanya'nın karşısında bir dünya gücü olarak çıkma hazırlığı içinde olduğu söylenebilir. Bunda kısmen başarılı da olan ABD kendi emperyalist yöntemlerini geliştirmek ve gerçekleştirmek üzere yeniden Avrupa işlerinden uzaklaşmıştır. Kayda değer bir nokta, daha II. Dünya Savaşı sonuçlanmadan ABD'nin dünya siyasetine Avrupa'nın önüne geçecek potansiyellere sahip konumda çıkmasıdır.

15 Gibbons, H. A., *An Introduction to World Politics*, s. 368-70.

Wilson döneminde izlenen Amerikan siyasetinin önemli sonuçlarından biri de I. Dünya Savaşı sonunda Doğu Avrupa'da Sovyetler'e karşı bir «sağlık kuşağı»nın¹⁶ oluşturulmasıdır. Almanya ile Sovyetler arasındaki bağı koparmak ve Bolşevikleri yalnızlığa mahkum etmek için oluşturulan bu stratejik kuşak, II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB tarafından kaldırılarak bağımlı bir uydu bölge haline getirilmiştir. İşte Wilson Prensipleri'nin 7-8-9-10 ve 11. maddeleri Doğu Avrupa'da, Almanya ile Rusya arasında böyle bir tampon ve tecrit işlevi görecektir. Bu girişimin sonraki dönemde ABD-SSCB kutuplaşmasının gelişiminde tarihsel bir önemi vardır. Moskova her fırsatta bu kuşağı parçalamak ve bütün Doğu Avrupa ve Balkanlar'ı kendi siyasal denetimine bağlamak için girişimlerde bulunacaktır.

Bolşevik Devrimi ve Wilson Prensipleri çağımıza karakterini veren yeni ve önemli bir gelişmeye damgasını vurmuştur. Bu gelişme I. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün Asya'yı kuşatan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Afrika'yı da içine alarak geleneksel sömürgecilik çağına son verecek olan milliyetçi dalganın ortaya çıkmasıdır. Dünyanın hassas bölgelerinde günümüzdeki benzer gelişmelerde yine doğrudan doğruya ABD ve müttefiklerinin müdahalesini çarpıcı bir şekilde görebiliyoruz. Dünya meseleleri Birleşmiş Milletler örgütü eliyle, bu kez ağırlıklı olarak ABD'nin önderliğinde çözümlenmeye çalışılıyor. Yeni dönemde ABD Wilson dönemindekine benzer biçimde soğuk savaş ve kutuplaşma döneminin sona erdiğini müjdeleyerek koşullarını büyük ölçüde kendisinin biçimlendirdiği yeni bir dünya düzeninin kurulduğunu ilan ediyor ve siyasi dengeleri Batı lehine yeniden oluşturma hedefini bütün dünya üzerinde uygulamaya girişiyor. Gerektiğinde Irak örneğinde olduğu gibi fiziki gücünü göstermekten de çekinmiyor. Dünyanın hassas bölgeleri 70 yıl önceki sarsıcı sorunlarla bir kez daha karşı karşıya geliyor.

¹⁶ Sağlık Kuşağı (cordon sanitaire), diplomatik dilde siyaset dengelerinin yeniden yaratılması ve bir bölgenin rakip güçlerin nüfuzundan korunması amacıyla oluşturulan tampon bölgeyi ifade etmektedir. Bu kuşağın Doğu Avrupa'da yaratılmasının neden ve sonuçları hakkında bir değerlendirme için bkz. Horowitz, David, *Imperialism and Revolution*, London, 1969.